

•

ҚАЗАҚ ССР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

САҒЫНҒАЛИ СЕЙІТОВ

ПУШКИН
ЛИРИКАСЫН
ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ
АУДАРУ ДӘСТҮРІ

Қазақ ССР-інің «ҒЫЛЫМ» баспасы

АЛМАТЫ — 1985

Сейітов С. Пушкин лирикасын қазақ тіліне аудару дәстүрі. — Алматы: Ғылым, 1985. — 169 б.

Еліміздегі туысқан әдебиеттердің түбегейлі творчестволық байланыстары мен ынтымағы, интернационалдық бірлігі жайындағы мәселемен көптен бері шұғылданып келе жатқан белгілі әдебиет зерттеуші, филология ғылымының кандидаты С. Сейітовтың бұл еңбегінде орыстың ұлы ақыны А. С. Пушкиннің лирикалық шығармаларын ана тілімізге аударудың бір ғасырдай уақыт ішінде қалыптасқан, дамыған дәстүрлері ғылыми тұрғыдан қарастырылады, бірсыпыра өлеңдердің тәржімалары түпнұсқамен салыстырылады, көркем аударманың кейбір теориялық мәселелері сөз болады. Монография әдебиетке ынтызар қауымға, студенттер мен аспиранттарға арналады.

Жауапты редактор
филология ғылымының докторы

М. БАЗАРБАЕВ

Рецензент
филология ғылымының докторы
Ә. НАРЫМБЕТОВ

С $\frac{4603000000-128}{407(05)-85}$ 89.85

© Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1985

ҰЛТТАР ЫНТЫМАҒЫНЫҢ ҰЙТҚЫСЫ

Тарихтың тасқа таңба басқандай талассыз тағлымы мынаны үйретті: жер бетін мекендеген ұлылы-кішілі халықтар мен ұлттар ешқашан томаға-тұйық қалпында қалмай, өзге жұрттардың мәдениеті мен өнерінен нәрленуді үнемі мұрат тұтып отырған. Сөйтіп, олардың арасындағы рухани алмасу процесі үздіксіз жүріп, барған сайын даму, бірін-бірі байыту бағытында өрістеген. Ұлттық шектелушілік шеңберінен шығуға ұмтылу, өзінде барды өзгеге ұсыну, өзгенің өнегесін бойға дарыту — мәдениет тарихындағы прогресшіл дәстүр осылай орныққан, өркен жайып, тамырын тереңге жіберген.

Адамзат қоғамы бір ұлттан ғана құралмай, жүздеген, тіпті мыңдаған ұлттардан тұратыны әркімге аян нәрсе. Қазіргі уақытта дүниеде екі мыңдай ұлттар, халықтар, тайпалар өмір сүреді екен. Оларды бір-бірімен экономикалық байланыссыз, рухани қарым-қатынассыз тіршілік кешеді деуге бола ма? Әлбетте, капитализм билеп-төстеген елдерде ұлт мәселесі дұрыс шешілмек емес, оларда, қайта, ұлт араздығын қоздыру, адамдарды бір-біріне алакөз ету сияқты дерттер асқына түспек.

Ұлттардың, халықтардың қарым-қатынасындағы жаңа заманды — пролетарлық интернационализм достық, туысқандық, теңдік заманын бастаған Октябрь елінде ғана ұлт мәселесі бірден-бір әділ шешімін тапты. Қазіргі уақытта кемелденген социалистік қоғам жағдайында еліміздегі барша ұлттар мен халықтардың гүлденіп, көркеюі және рухани жағынан туыстасып, бауырласуы, етене жақындасуы өміріміздің түбегейлі заңына айналды.

Халықтар ынтымағын нығайту жолында көркем аударма елеулі қызмет атқарады. Континенттер мен мем-

лекеттер арасындағы мәдени, әдеби байланыстардың жаңа кезеңі басталған бүгінгі дәуірде прогресшіл әдебиет нұсқаларын жалпыға ортақ рухани қазынаға айналдырудың мәні де, маңызы да зор.

Аударма не үшін жасалады?

Орыстың ұлы ойшыл сыншысы В. Г. Белинский 1844 жылғы бір мақаласында көркем аударма мәселесіне тоқтала келіп, мынадай пікір түйген: «...аударма көбінесе түпнұсқаны оқымағандарға және оқуға мүмкіншілігі жоқтарға арналып жасалады, ең бастысы, бір халықтың тіліндегі әдеби шығармаларды екінші халықтың тіліне аудару ісіне халықтардың өзара таныстығы, идеялардың өзара ауыс-түйістігі, сонан келіп әдебиеттің көркеюі және ақыл-ой еңбегінің дамуы негізделеді»¹.

Ол осы рецензиясында «поэзиялық шығарманы аудару логикаға, табиғатқа және дене күшінің мүмкіншілігіне қайшы келетін іс» деп байбалам салған О. И. Сенковскийді батыл айыптайды.

Көркем аударма мәселесінің ХІХ ғасырдағы қойылысын аңғартатын осынау ой-пікір арнасы ХХ ғасырда, оның соңғы жиырма жылының табалдырығын аттаған кезеңдерде қалай кеңейіп, дамып, қандай деңгейге көтерілгенін дәлелдеп жатудың қажеттігі бола қояр ма екен?

Аударма ахуалын әңгімеге арқау еткенімізде біз елімізде көркем аударма мектебі жасалғанын алдымен ауызға аламыз да, мұны совет өкіметі жылдарындағы зор жетістігіміз деп бағалаймыз.

Қол ұлтты әдебиетіміздің тарихына көз жіберсек, біз социалистік реализмнің дарынды шығармаларын бүкіл-одақтық оқырманның рухани игілігіне айналдыру жолында әр кезде игі қадамдар жасалып отырғанын байқаймыз. Әсіресе, орыстың классикалық және советтік әдебиетінің үздік үлгілерінің ұлт тілдеріне тәржімалануы — мәдени өміріміздегі айтарлықтай құбылыс саналды, өйткені орыс әдебиеті қашанда рухани, эстетикалық, идеялық-адамгершілік байлықтардың асыл қазынасы, орыс халқының өнерпаздық кемеңгерлігінің шыңы болып көрінді, бүгін де солай және бұдан былай да солай бола бермек.

¹ Белинский В. Г. В. Шекспирдің «Гамлет» трагедиясының А. Кронберг жасаған аудармасына рецензия. — Шығармаларының толық жинағы. М., 1948, 13-т., 163-6.

Әдебиеттердің өзара байланысының, ықпалының, бір-бірі байытуының маңызды шарттарының ішінде елеулі қызмет атқаратын көркем аударманың теориялық және практикалық мәселелері күн тәртібінен түсіп көрген емес. Бұл ретте, әсіресе, Алексей Максимович Горькийдің ролі ерекше аталуға тиіс. Ол совет жазушыларының Бүкілодақтық бірінші съезіндегі (1934) сөзінде қаламгерлер бірін-бірі аударуға тиіс екенін ескертіп, үлкен де күрделі іске жұмыла ат салысуға шақырды. Ұлы ұстаздың осынау үндеуіне туысқан республика өкілдері қызу үн қосып, сол съезде сөйлеген сөздерінде ұлт жазушыларының шығармаларын насихаттау, аударма жұмысын жолға қою жайында пікірлер қозғады. Мәселен, Қазақстан делегаттары С. Сейфуллин мен І. Жансүгіров өлке өмірін шыншылдықпен суреттеу, қаламгерлердің творчестволық қарым-қатынасын күшейту жөніндегі толғаныстарын ортаға салды.

Горький 1934 жылы Азербайжанның «Колхозная газетасының» редакторына жолдаған хатында: «Одаққа енген әрбір халықтың әрбір шығармасы Одақтағы барлық ұлттар тіліне аударылып отыруын» қалайтынын білдірді.

Сөйтіп, отызыншы жылдардың бірінші жартысында-ақ әдеби тәржіма ісі ұйымдық-творчестволық маңызға ие бола бастады.

Совет жазушыларының Бүкілодақтық екінші съезінде (1954) СССР халықтар әдебиеттерінің көркем аудармасы жөнінде арнаулы қосымша баяндама тыңдалуы, оның кеңінен талқылануы еліміздегі ұлттардың ынтымағын арттыру, олардың арасындағы рухани алмасуға молынан мүмкіндік жасау бағытында көркем аудармаға айрықша мән берілетінін абайлатты. Социалистік реализм әдебиетінің көрнекті өкілдері, аударма ісінің беделді теоретиктері мен практиктері П. Г. Антокольскийдің, М. О. Әуезовтің, М. Ф. Рыльскийдің тың тұжырымдар мен пайымдауларға толы баяндамаларында сөз өнерінің бір саласы көркем аударманың толғағы жеткен аса маңызды, актуальды мәселелері егжей-тегжейлі әңгімеленді. СССР халықтары әдебиеттерінің өзара аудармасы мемлекетімізді мекендеген бауырлас халықтар достығының жанды да нақты көрінісі екенін айта келіп, баяндамашылар кітап бастырып шығару ісінде аударма әдебиеттің салмағы артып отырғанын атап өтті. Олардың

түйіндеуінше, аударма дегеніміз жазушылар арасындағы ең ұлы достықтың көрінісі. Дүние жүзіндегі тілдердің әр түрлі болып келетіні тәрізді ойды білдіру де әралуан, алайда ойлану заңдары ортақ. Сондықтан кез келген бір тілден кез келген екінші бір тілге аудару әбден мүмкін нәрсе. Баса айтылатын жәйт: ұлт жазушылары шығармаларының орыс тіліне аударылуы олар үшін дүниеге ашылған қақпа тәрізді. Қосымша баяндамада осындай қағидалар мен тұжырымдар ұсынылды.

Советтік аударма мектебінің теориялық, практикалық проблемалары жөнінде арнаулы зерттеулер, мақалалар жариялап, аса құнды пікір айтқан жазушылар мен ғалымдар қатары ондап саналады (К. Чуковский, М. Рыльский, А. Федоров, И. Кашкин, М. Әуезов, А. Кундзич, Г. Гачечиладзе т. т.).

Одақтың әдеби басылымдар бетінде дүркін-дүркін айтыстар өткізіліп, онда не аударамыз және қалай аударамыз деген тақырыпта әлденеше мақалалар жарияланды. «Литературная газета» алпысыншы жылдардың аяқ кезінде «Поэзия аудармасы және аударма поэзиясы» деген арнаулы айдар тағып, белгілі қалам қайраткерлерінің (Я. Смеляковтың, И. Абашидзенің, К. Кулиевтің, Вс. Рождественскийдің, А. Кулешовтың, Ж. Молдағалиевтің т. б.) газет редакциясы қойған бес сұраққа қайтарған жауаптарын оқырмандардың назарына ұсынды. Аудармашының жауапкершілігі, ұлттық рухты, нәр-нақыстарды сақтау, тіл бедеріне, бейнелеу жүйесіне адалдық, түпнұсқа топырағын, оның тарихы мен мәдениетін жете білу — аталған авторлар, міне осындай тараптардан сөз қозғайды.

Ираклий Абашидзенің түсінігінше, аудармашы ақын жақсы актерге ұқсауға тиіс. Нағыз тәржімашы қолына түскеннің бәрін талғаусыз тәржімалай бермей, өзіне рухани туыс санағанын ғана аударғаны ғанибет.

«Ерлікке толы еңбек» атты мақаласында Жұбан Молдағалиев қазақ поэзиясын орыс тіліне аудару мәселесіне тоқтала келіп, бұл саладағы жетістіктерді баяндайды, сонымен қатар классиктерді, соның ішінде Абайды одақтық оқырманға таныту барысында жіберілген кемшіліктерді, бұрмалаушылықтарды сынайды. Кемеңгер ақынның «Желсіз түнде жарық ай» өлеңінің орысша аудармасын жолма-жол қотармамен салыстыра отырып, Молдағалиев қазақшасында сүйген қызымен жолығу сә-

тін күткен жігіт аудармада әлдеқайдағы қашқынға немесе үйсіз-күйсіз кезбеге ұсап кеткенін дәлелдейді. Сондай-ақ ол «Жарқ етпес қара көңілім не қылса да» өлеңінің ажар-көркінен, өрнек-бояуынан айрылып, мүлде бұрмаланып аударылғанын атап көрсетеді. Шынында да қазақшасында:

Дүниеде, сірә, сендей маған жар жоқ,
Саған жар менен артық табылса да, —

деп келетін екі тармақтың М. Замаховская тәржімасында:

Тебя одну люблю
я в целом свете,
А ты влюбленным
потеряла счет, —

болып, адам танымастай өзгертілуіне, теріс мағына беретін дүмбілез дүниеге айналдырылуына көнудің жөні бар ма?

СССР жазушыларының VI съезінде біздің советтік мәдениетіміздің тағдыры, біздің советтік қоғамымыздың интернационалдық рухани өмірі көп жағдайда көркем аударма ісіне байланысты екені атап көрсетіліп, ол байыпты да мүдделі әңгіменің өзегі болды. Съезде көтерілген мәселелерді жалғастыра талқылау мақсатымен «Литературная газета» 1976—77 жылдары «Арифметика и алгебра перевода» деген атпен кең дискуссия ұйымдастырды. Дискуссияға П. Антокольский, В. Солоухин, Г. Абашидзе сияқты ақын, жазушылар, басқа да сыншылар мен филологтар да қатысты. Екі жылға созылған пікір алысу кезінде аудармаға тікелей қатынасы бар бірталай мәселелер (жолма-жол қотарманың қажеттігі немесе қажетсіздігі, тәржіманың дәлдігі, түпнұсқаға сәйкестігінің шек аралары т. т.) қамтылды.

Көп ұлтты әдебиетіміздегі аударманың ақуалы, шешілмеген проблемалары туралы кейінгі жылдарда да дискуссиялық мақалалар жазылып, «Дружба народов», «Вопросы литературы», «Иностранная литература» журналдарының бетінде жарияланды. Көркем тәржіманың көкейкесті мәселелері жекелеген зерттеулерде, сондай-ақ «Аударма шеберлігі» атты арнаулы жинақтарда жан-жақты қарастырылды. Сонда да сөз өнерінің бұл саласында әлі де даулы проблемалар аз емес.

Республика шеңберінде орыс прозасы мен поэзиясы-

ның қазақшалануы хақында рецензиялар, мақалалар, брошюралар мен жинақтар, диссертациялық еңбектер бой көрсетті. Олардың тәуірлері белгілі бір кезеңде белгілі бір міндеттерді атқарды да. Бірақ бірсыпырасының профессионалдық дәрежесі төмен, аясы тар, айтары аз, тайыз болғандықтан, санатқа кірмей, сыртқары қалып қойды.

Бүкіл дүние жүзінде әдебиеттің дамуына зор ықпал жасаған орыс классиктері А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Н. А. Некрасов тәрізді данышпан ақындардың негізгі шығармалары ана тілімізге аударылғалы және бірнеше рет қайта басылымдары жарық көргелі қашан. Кезінде мерзімді баспасөзде сиректеу болса да жарияланатын азын-аулақ рецензияларды атамасақ, бізде әлгі ақындардың поэзиялық дүниелерінің қазақшаға қалай аударылғанының жүйелі түрде қарастыратын, ғылыми тұрғыдан толық талдайтын еңбек әзірше көрінбей келеді. Біз мұны толғағы жеткен түбегейлі мәселелердің бірі деп білеміз. Сондықтан да әлемдік әдебиет алыптарының бірі Александр Сергеевич Пушкин мұрасын қазақ ақындарының әр кезде қалай игергені, жұртшылық көздеріне жаратуға қандай күш жұмсағаны, жеткен межелері, ала алмаған асулары туралы ауқымды әңгіме қозғауды қажет деп таптық. Осының өзінде біз кеменгер ақынның ана тілімізге аударылған барлық поэзиялық шығармаларын тұтас алмай, тек лирикасына тоқталуды мақұл көрдік. «Евгений Онегинді» ескермегенде, поэмаларының тәржімасын тіпті шолу түрінде қарастырудың өзі зерттеуіміздің көлемін орынсыз көбейтіп жіберетіндей көрінді. Басқа поэмаларын тәптіштеп жатпай-ақ, тек «Гаврилиаданың» біздегі екі нұсқасын—Ілияс Жансүгіров пен Қалижан Бекхожин аудармаларын салыстыру, түпнұсқаға қайсысының қай тұста қалай жақындағанын анықтау тәрізді мақсаттан арнаулы ғылыми еңбек тууы әбден ықтимал нәрсе емес пе?

Ал, ұлы ақын лирикасын айырым күйде алып, оның қалай қазақшаланғанын талдап тексеру бір айдың немесе бір жылдың шеңберіне сыймайтын ауқымды, аса күрделі де қиын жұмыс. Осы арада қазақтың «инемен құдық қазғандай» дейтін сөзі еріксіз еске түседі. Сондықтан барша лирикасын қамтымай, тек айтулыларын, әйгілілерін ғана бөліп алып, салалап, саралап сөз ету керек болды. Оның үстіне, бір өлеңнің әр жылдардағы

Бірнеше аудармасын жіті қарастырып, өзара салғастыру, алдыңғы аудармаға қарағанда соңғысында түпнұсқаның қандай дәрежеде игерілгенін анықтау міндеті тұрды. Сол сияқты бір ақынның ертеректе жасаған тәржімасына әлденеше рет оралып, үнемі өзгерістерге ұшыратып отырғанын ескеру, сонда оның қандай мағыналық, көркемдік ұтыс тапқанын табан ізі бойынша белгілеу, дәлдігі мен дәлелдігіне көз жеткізу үнемі естен шығармайтын шарттың біріне айналды.

Орыстың классикалық поэзиясының қазақшаға қалай тәржімаланып жүргенін түбегейлі тексеріп, зерттеуге ниет еткен шақта Лермонтовқа немесе Некрасовқа соқпай, Пушкинге тоқталуымыздың себебі неде? Мұның көкейге қона кеткендей түрлі себептері бар. Солардың басты-бастылары мынадай:

Біріншіден, Пушкиннің қазақ жерінде болуы, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігімен танысуы, оның мәдениетіне ыстық ықылас білдіруі о заманда да, әсіресе, бұл заманда да еңбекші елдің жүрегінде оған деген айрықша қадір-құрмет сезімін туғызды. Ақынның жәбір-жапа шеккен халыққа іш тартып, жанашырлық байқатуы қастерлі қасиет ретінде талай ұрпақтың зердесінен орын алып, көңілінде мәңгілікке орнықты. Пушкиннің қазақ халқына ілтипаты, халқымыздың Пушкинге деген сүйіспеншілігі қос арнадай қосылып, әсем тұтастық тапты.

Тарихтан мәлім, Қазақстан қазақ халқы жайлы әңгімелер Пушкин құлағына ерте шалынған ол 1823—24 жылдары Одессада айдауда жүрген кезінде әйгілі шығыстанушы, ғалым А. Левшинмен достасып, қазақ елінің тұрмыс қалпы, әдет-ғұрпы жайында біраз әңгімелер естиді. Кейін, 1832 жылы Левшиннің «қырғыз-қайсақ немесе қырғыз-қазақ ордалары мен далаларының сипаттамасы» атты үш томдық кітабы басылып шығады. Бұл еңбек ақынның Қазақстан, қазақ халқы жайындағы ұғым-түсінігін тереңдетіп, алған әсерін молайта түседі.

1833 жылы Пушкин атышулы Пугачев қозғалысы болған жерлерді өз көзімен көру, болашақ кітабына қажетті материалдар жинау мақсатымен Орынбор өлкесіне, онан Батыс Қазақстанға, Орал қаласына келеді. Сол жылдың 21—23 сентябрінде Оралда болып, Жайық жағасындағы қаланы аралайды, Пугачев тұрған үйді көреді, шаруалар қозғалысына қатысқан адамдарды іздесті-

реді, типті, Пугачевті жақсы білетін қазақ кемпірін кездестіреді.

Жолшыбай Орынбордан Оралға қарай келе жатқанда Пушкин қазақ ауылдарын көреді, күздің көңілсіз көріністері, айналадағы жабырқау тіршілік ақынды ойға батырады. Төңірегінен ағаш атаулыдан жалғыз бұта көре алмаған ол қасындағы серігі, жазушы Владимир Дальге: некеленуші әрбір қазақты ағаш отырғызуға міндеттеу керек, сонда «мына далада орман жайқалатын болады» деп әзілдеген көрінеді.

Пушкин атақты «Қозы Көрпеш—Баян сұлу» поэмасына аса зер салып, қатты қызыққан. Нәтижесінде қасындағы жол серіктерінің біреуіне жырдың оқиға желісін, мазмұнын жаздырып алған.

Пушкиннің Қазақстанмен байланысы Оралда өткізген екі тәулікпен шектелмейді (ақынның өзі үш күн болармын деп есептеген). Сол сапардың ізін біз оның «Пугачев тарихы» мен «Капитан қызы» сияқты шығармаларынан да көреміз. Алдыңғысында қазақтардың Пугачев көтерілісіне қатысқаны айқын аңғарылады («...ал қазақтар болса ұрысқа әзірлене бастады...»). «Пугачев тарихының» айрықша бір мәні мынада: мұнда аз ұлттардың тағдыры туралы мәселе көтеріліп, қарапайым халық, еңбекші қазақтар екі бірдей езгіде екені көрсетіледі.

Екіншіден, Пушкин музасының қазақ даласында жаңғырыққанына міне, жүз жылға таяп қалды. Туған халқымыздың рухани өміріне бір ғасыр бойы үнемі ортақтасып, әдебиетіміздің өсіп-өркендеуіне, жаңа белге көтерілуіне зор идеялық-эстетикалық ықпалын тигізіп келіп жатқан кемеңгердің жарқын бейнесі бізді қашанда рухтандырып, поэзияның биік шыңдарына қарай ұмтылдырып отырады.

Пушкинді халқымызға ең алғаш таныстырған анауымынау ақын емес, атап айтқанда атақты Абайымыздың өзі болуы мәдениетіміздің де, әдебиетіміздің де абыройы. Ұлы ақынды ұлы ақын ғана түсініп, сөйлете алатын еді. Абай орыс әріптесінің көркемдік дүниесін қазақ топырағына көшірудің таңғажайып тәсілін тапты, оны «қазақыландырып» та жібермеді, түпкі тұлғасын сақтаймын деп «сірестіріп» те қоймады. Ол ұлттық поэзиямызға мүлде жаңа өлең мәдениетін, өрнек, бояу нақыстарын, бейнелеп ойлау жүйесін енгізді.

1887—89 жылдар қазақ поэзиясындағы Пушкин жылдары болып рухани тарихымыздың төрінен берік орын алды.

Міне, сонан бергі дәуірімізде бізде Пушкинге деген ықылас, ілтипат ешбір бәсеңдеген емес. Оның өлеңдері мен поэмалары, прозалық және драмалық шығармалары жекелеп те, жинақ күйінде де дүркін-дүркін жарық көріп, талай ұрпақтың кәдесіне жарады. Отызыншы жылдардың орта шенінен бастап көп томдық шығару дәстүрі орнықты.

Өкінішке орай, осынша мол қазына, ұзақ мерзімді қамтитын қыруар еңбек зерттеуші ойдың сарабына салынбады, салмақты, сындарлы жұмыстың объектісіне айналмады.

Әлбетте, Пушкин туындыларын тәржімалаудың өзіне ғана тән қиындықтары, өзгешеліктері жоқ емес.

Пушкин поэзиясын, оның ішінде лирикасын аударудың көркемдік өзгешеліктерін зерттеуді уақыт талабының өзі алға қойды.

Үшіншіден, біз ілгеріде Пушкиннің Қазақстанмен байланысы Оралда өткізген екі тәулікпен шектелмейді дедік. Бұлай деуіміздің мәнісі бар.

Дүниежүзілік әдебиет алыптарының, орыс классиктерінің арасынан біздің ұлттық поэзиямызға дәл Пушкиндей құдіретті ықпал жасаған және сол ықпалы барған сайын үдеп келе жатқан басқа бір ұлы ақынның атын атай қою қиын. Пушкин поэзиясының ана тілімізге аударылуы әдебиетіміздің қорын байытып қана қойған жоқ, сонымен бірге ақындарымыз үшін үлкен шеберлік мектебіне айналды. Оның лирикалары мен поэмаларын аудару поэзиямыздың тынысын кеңейтті, көркемдік дүниесін байытты, өз топырағымызда бұрын-соңды кездесіп көрмеген жаңа суреттеу құралдарын табуымызға көмектесті.

Орасан олжамыздың бірі — бізде, қазақ поэзиясында Пушкин образы жасалды. Республикамызда оған жыр-өлең арнамаған бірде-бір ақын жоқ деуге болады. І. Жансүгіровтен, Т. Жароковтан, Ғ. Ормановтан бастап бүгінгі аға, орта буын, жас лек санатындағы қаламгердің ішінде Пушкинге бір соқпай өткендері кемде-кем. Мәселе әйтеуір бір арнауда емес, сол арнауларды Пушкин ойларымен, образдарымен нәрлендіруде десек, бұл тарапта да жеміссіз емеспіз. Солардың бірсыпырасы ау-

дарма арқылы да келгенін атап өтуіміз керек. Мәселен, Тайыр Жароковта кездесетін «Мүйізі алтын айдың көкті сүзіп» дейтін тармақтың төркіні Пушкин музасында жатыр. Ілияс Жансүгіров «Көбік шашқан» поэмасына кірісерде дәптерінің шетіне «Мыс салт аттыны» оқу керек!» деп жазып қойған. Жұбан Молдағалиев «Пушкинді көрген бұл жерлер» деп аталатын шоғыр жырларында ақын өміріне тікелей байланысты жәйттерге назар аударады («Святогорск монастыры», «Анна Керн сүрінген тас»).

Міне, осындай себептердің басы қосыла, тоқайласа-тоғыса, түйіндесе келіп, бізді дәл осынау тақырыпқа — Пушкин лирикасын қазақ тіліне аудару дәстүрі тақырыбына батыл баруға бастады. Мәселенің ішіне кіру, оны неғұрлым жан-жақты қарастыру қажеттілігі осылай тұды.

Көркем аударма — халықтар достығының дәнекері, ұлттар ынтымағының ұйтқысы. Пушкин мұрасын игеру, халқымыздың рухани игілігіне айналдыру осы арнада өрістеп, біздің бүгінгімізге де, ертеңгімізге де қызмет ететіні хақ.]

Көңіл көзін келешекке қадап, алдағыны бағдарлай болжай білген данышпан Пушкин бір кезде «халықтар араздықты ұмытып, ұлы семьяға бірігеді» деп кәміл сенген болатын.

Адамзат тарихында жаңа заманды бастаған ұлы Октябрь «халықтар түрмесі» атанған патшалық империяны жер бетінен біржола аластады. Осының нәтижесінде социализмнің тарихи жеңістерінің біріне — советтік қоғамның идеялық-саяси, әлеуметтік және интернационалдық бірлігіне қол жетті. Лениндік партияның дана саясатының арқасында осы бірліктің объективтік негіздері жылдан жылға кеңейіп, нығайып келеді. Еліміздің әлеуметтік-экономикалық, мәдени дамуының партия белгілеген жоспарларының жүзеге асырылуы қоғамымыздағы таптар мен топтардың жақындаса түсіп, оның әлеуметтік біртектілігінің артуына жағдай жасауда. Қоғамымызда адамдардың әлеуметтік, интернационалдық жаңа қауымы — біртұтас совет халқының пайда болуы біздің ұлы жеңістеріміздің бірі. Социалистік реализм әдебиеті мен оның қайраткерлері халықтар туысқандығын, әдебиеттер бауырластығын бұдан былай да нығайта беруді өздерінің асыл мұраты санайды.

СӨЙЛЕЙДІ ПУШКИН ҚАЗАҚША

«Дабысым ұлы Ресейге кетер жалпақ, тіл біткен жүрер менің атымды атап» деп оның өзі айтқандай, жаңа орыс әдебиетінің атасы, барлық ғасырлардың, барлық халықтардың ақыны, бостандықтың ұлы жыршысы Александр Сергеевич Пушкиннің тамаша туындылары бұл күнде бүкіл планета елдерінің тілінде сөйлейді. Орыс әдебиетінің тарихы Отан даңқын аспандата көтерген небір майталмандардың есімдерін жақсы біледі. Солардың қатарында Пушкин есімі біздерге, Советтер елінің азаматтарына айрықша ардақты. Әдебиеттің реализмге, халықтыққа шұғыл бет бұруы, орыстың әдеби тілінің негізін қалау Пушкиннен басталады. Оның творчествосы ауқымдылығы мен әр алуандығы, тереңдігі мен кемелдігі жағынан тұтас бір көркем дүние. Ол Россия шеңберінен шығып, дүние жүзілік тарихтың кезеңдерін, шет елдер мен халықтардың болмысын әдебиеттің барлық жанрындағы шығармаларында мейлінше жарқын бейнелеген данышпан суреткер. Халықтардың оған деген ыстық махаббаты ешуақытта суып көрген емес. «Пушкин мәңгі жасайтын, еңселене түсетін, ажал қармаған нүктеде тоқтап қалмай, қоғам санасында үздіксіз дами беретін құбылыстарға жатады»¹.

Пушкин шығармалары Россияны мекендеген халықтардың тілдеріне революцияға дейінгі дәуірдің өзінде-ақ тәржімалана бастаған. Украин тіліне оның «Құзғынға құзғын кездесті» («Ворон к ворону летит») өлеңі 1830 жылы, «Полтава» поэмасы 1836 жылы (ақынның тірі кезінде) аударылған, ал «Евгений Онегин» романының бірінші тарауын ақын, революционер П. А. Грабовский

¹ Белинский В. Г. О русских классиках. М., 1979, с. 462.

1831 жылы Иркутск түрмесінде отырған кезде украиншалаған. «Пайғамбар», «Бұлбұл», «Бұлт» өлеңдері армян тілінде 1843 жылы жарық көрген. Грузиннің әйгілі ақыны Илья Чавчавадзе «Пайғамбарды» 1857 жылы ана тіліне қотарып, 1861 жылы «Цискари» журналында жариялаған. Азербайжанда Пушкиннің алғаш аударылуы 1880—81 жылдар деп саналады. Татар жұртшылығы оның шығармаларымен өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарында таныса бастаған: ертектері 1898 жылғы жинаққа енгізілген, 1899 жылы «Бақшасарай фонтаны», 1901 жылы «Балықшы мен балық туралы ертегісі» тәржімаланған. Ал біздің ұлы Абайымыз Пушкинді халқымыздың рухани қазынасына айналдыру мақсатына сексенінші жылдардың аяқ кезінде (1887—1889) кіріскен. Сөйтіп, ол дүниежүзілік әдебиеттің асыл ескерткіші «Евгений Онегинді» қазақша сөйлеткен. Түгел аудармай, кей тарауларын Онегиннің сипаты мен Ленский сөзінен басқа тарауларын эпистолярлық роман үлгісіндегі хат түріне түсірілген нұсқаларын ұсынған Абай көркем аудармадағы дәлдіктің де, еркіндіктің де мысалын көрсетеді. Оның дәлдігі — әріптің, сөздің дәлдігі емес, көңіл күйінің, образ жүйесінің, сөз бедерінің асыл нұсқаға сайма-сайлығы, сәйкестілігі.

Абай аудармада түпнұсқаның мағынасын барынша дұрыс беріп, берік сақтайтынын Татьянаның Онегинге жазған бірінші хатының қазақшасынан-ақ айқын аңғарамыз. Бірнеше мысал келтірейік.

Пушкинде:

Зачем вы посетили нас?
В глуши забытого селенья
Я никогда не знала б вас,
Не знала б горького мученья.

Абайда:

Келмесең егер сен бізге,
Сау болмас па ем, әлбетте?
Болмасам ашық мен сізге,
Түспес ем мұндай бейнетке.

Пушкинде:

Я знаю, ты мне послан богом,
До гроба ты хранитель мой...

Абайда:

Тәңірімнен келген бұл жарлық,
Ием — сенсің өлгенше,

Пушкинде:

Другой!.. Нет, никому на свете
Не отдала бы сердце я!
То в вышнем суждено совете...
То воля неба: я твоя.

Абайда:

Өзгеге ешбір дүниеден
Еркімен тимес бұл жүрек.
Әзелде тағдыр неден,
Қожам — сенсің, не керек.

Пушкинде:

Но так и быть! Судьбу мою
Отныне я тебе вручаю,
Перед тобою слезы лью,
Твоей защиты умоляю...

Абайда:

Не болса да өзімді
Тапсырдым сізге налынып.
Толтырып жасқа көзімді,
Есірке деймін жалынып.

Міне, орыс қызы Татьяна қазақша осылай толғанады, оның жүрегін кернеген мөлдір махаббат сезімдері осылай шертіледі.

Абайдың аудармада түпнұсқаға мейлінше жақын, тіпті пара-пар келіп, теңбе-тең түсіп отыратынын «Онегиннің сипаты» толық ыспаттайды. Орысшасы мен қазақшасын қатар оқып, салыстырған адам бұған ешбір күмәнданбайды.

Орысшасы:

Как рано мог он лицемерить,
Таить надежду, ревновать,
Разуверять, заставить верить,
Казаться мрачным, изнывать,
Являться гордым и послушным,
Внимательным иль равнодушным!
Как томно был он молчалив,
Как пламенно красноречив,
В сердечных письмах как небрежен!
Одним дыша, одно любя,
Как он умел забыть себя!
Как взор его был быстр и нежен,
Стыдлив и дерзок, а порой
Блистал послушною слезой!

Қазақшасы:

Жасынан түсін билеп, сыр бермеген,
 Дәмеленсе, күндесе, білдірмеген.
 Нанасың не айтса да, амалың жоқ,
 Түсінде бір кәдік жоқ «алдар» деген.
 Кейде паң, кейде көңгіш орныменен,
 Кейде елеусіз, кейде ынтық формыменен,
 Кейде үндемей жүрсе де сөзге баяу,
 От жалындай жауапкер құрбыменен.
 Ғашықтық сөзге жүйрік әсіресе,
 Дем алысым, құмарым — бір сен, — десе,
 Жаным құрбан жолына қылған жансып,
 Көз қарауы құбылар әлденеше,
 Кейде ұялшақ, төменшік, кейде тіп-тік,
 Қамыққансыр, қайғырып, орны келсе.

Алдымен мұнда қазақ өлеңінде бұрын-соңды ұшыраспаған мәнді де нәрлі сөз кестесі бірден жан-жүйеңді баурап, көңілдің көкжиегін кеңейтіп жібереді. Бұған дейін ұлттық поэзиямызда кездесетін кейіпкердің сырт тұлғасы мен ішкі дүниесін ешбір ақын дәл осылайша қабыстыра суреттей алған емес. Бұл — психологиялық портреттің қызықты бір түрі.

«Онегиннің сипаты» алғашқы тармақтарынан бастап соңғы шумақтарына дейін қолтума дүниесі тәрізді қабылданады, оның өзге тілден тәржімаланып отырғаны ә дегеннен байқала бермейді. Бірақ бұдан Абай Пушкин шығармасын қазақы ұғымға мүлде ыңғайлап, оған күпкі кигізген деген тұжырым тумасқа тиіс. Айналасы теп-тегіс, жұмыр келіп, қазақша жатық оқылатын, сырт қарағанда тілге жеңіл көрінетін бұл аударма түпнұсқаның төркінін бүркеп тұрған жоқ.

\ Абай орыс ақынының данышпандық туындысын қалың елі, қазағы, қайран жұртының рухани игілігіне айналдырудың оңай жұмыс еместігін мейлінше терең түсінген. Сондықтан да ол мазмұнын да, мағынасын да әлсіретпей, дәл жеткізуге, жалпы рухын мықтап сақтауға қатты зер салған. «Как только он был молчалив, как пламенно красноречив» тармақтарының: «Кейде үндемей жүрсе де сөзге баяу, от-жалындай жауапкер құрбыменен» деп қазақшалануы асқан шеберліктің айғағы. Сондай-ақ: «Как он умел забыть себя! Как взор его был быстр и нежен» жолдары да соншама дәл, соншама көрікті көркем тәржімаланған. «...Умел забыть себя» тіркесі сөзбе-сөз қазақшаланса не болып шығар еді? Сол секілді «быстр и нежен» Абайша алынбай, басқаша алынса қандай мағынасыздыққа апарып соқтырар еді?

Ал «Онегиннің сипатының» соңғы шумағы қалай қазақшаланғанына көңіл бөлейік:

Орысшасы:

Как рано мог уж он тревожить
Сердца кокеток записных!
Когда ж хотелось уничтожить
Ему соперников своих,
Как он язвительно злословил!
Какие сети им готовил!

Қазақшасы:

Жасынан көрсе оны ақылы сасқан,
Не сұрқия жандарың жұрттан асқан.
Жеңуге, қор қылуға тағы да ұста,
Өзіне күндес шықса, жол таласқан.
Ажуаға, қорлауға тілі орамды,
Не түрлі тұзақ құрып көңлін басқан.

Біз мұнда да Абай тапқырлығының ұстамдылығының куәсі боламыз. «Как он язвительно злословил!» тармағын «Ажуаға, қорлауға тілі орамды» деп тек ұлылықтың несі ғана айта алатын күшті балама тапқан. Егер «Онегиннің сипатын» тұтас шолып шықсақ, мынадай жәйттерді байқаймыз.

Формальді жақтан қарағанда да түпнұсқа мен аударманың жол саны бірдей 34 жолдан тұрады. Әлбетте, мәселе жол санының бірдейлігінде ғана емес. Аудармадағы сөз саны түпнұсқадағы сөз санына түп-тура келуі, екеуінің дәлме-дәл болуы шарт па? Әрине, жоқ. Аудармада сөзді санамай, салмақтау керек деп, ежелгі Римнің көрнекті мемлекет қайраткері, саяси ойшылы, философы, шешендік сөздің теоретигі Марк Туллий Цицерон бекер айтпаған.

Белгілі бір ақынның поэзиялық шығармасын ана тіліне аударуға кірісерде аудармашы алдымен түпнұсқаны аңғару процесін бастан кешіреді. Аңғару дегеніміз мазмұн мен мағынаға ғана байланысты болмай, тәржімаланғалы отырған туындының формасын да қамтуы мүмкін. Яғни аудармашы қандай өлең өлшемін қолдану қажеттігін де бірден ішке түюі ғажап емес.

Поэзиялық шығарманы аударғанда кейде бірер эпитеттің немесе басқа бір сөздің түсіп қалатыны да болады. Мұндағы мақсат — түпнұсқадағы негізгі нәрсені алдымен ескеру, міндетті түрде тәржімалануға тиістіні тасада қалдырмау, ұмытып кетпеу. Оқырман аудармадан түпнұсқаның жалаң көшірмесін емес, жекелеген сөз-

дерін емес, көрікті келбет-кескінін көргісі келеді. Ол кескін-келбет айна-қатесіз, дұрыс, реалистік сипатта суреттелуі қажет. Абайға жанастыра айтқанда біз оның аудармасынан нақ осы асыл қасиетті аңғарамыз. Пушкин романындағы бас кейіпкердің ішкі дүниесін, мінез-құлқын айқындайтын сипаттаманың философиялық тереңдігі, салмақтылығы мен сындарлылығы, сөз образдарының ірілігі қазақшада қалайша дәлме-дәл, шебер қиыстырылғанына қайран қаласыз. Рас, тәржімада «разуберять», «казаться мрачным, изнывать» сөздері түсіп қалған. Бірақ «разуберять» ізсіз кетпей, сол шумақтың үшінші, төртінші тармақтарына сіңісіп тұр. Сондай-ақ: «Как рано мог он ум тревожить сердца кокеток записных!» жолдары аудармада басқашалау етіп берілген. Сонда да «Онегиннің сипаты» мазмұны, мағынасы, көркемдік қуаты жағынан Пушкин туындысымен туысып, тең түскендей. Абай сөздің қарапайым мағынасын сол күйінде қазақшалай салмай, поэзия өрнегіне түсіреді, яғни өлеңді өлең тілімен аударады. Ол әріпке жабыспайды, логикаға сүйеніп, қайткенде түпнұсқаның рухын дәл беру жағын көздейді. «Как рано мог он лицемерить» дегенде «как рано» сөзін «тым ерте» түрінде қарапайым мағынасында алмай, «жасынан» баламасын қолданады. «Лицемерить» екі жүзділік емес, «түсін билеп, сыр бермеген» тіркесі арқылы орайластырылады.

Аудармада асыл нұсқаның рухын сақтау үшін мағынасына, мәніне қарай кейде жеке сөздерді өзгерту сияқты әдеттер әдебиет тарихында кездесе береді. Генрих Гейнениң бір өлеңін Ф. Тютчев те, М. Лермонтов та аударған. Екеуі де классиктер. Бірақ көркем сөз тарихында Лермонтов аудармасы орыс поэзиясының маржаны ретінде бағаланады да, Тютчев тәржімасы факт ретінде аталып қана өтеді. Мысалы: немісшесінде ат қойылмаған, өзі мужской родта тұратын осы өлеңді Лермонтов женский родқа айналдырып, «Сосна» деп аударған, ал Тютчев мужской родты сақтап кедр деп алған да, аудармасына «С чужой стороны» деп ат қойған. Солтүстікті ол Гейнеде жоқ «жабыңқы» сөзімен суреттеп, «бұрқасын» сөзін қосқан, құрма ағашының жас екені айтылмаған. Гейнеде құрма ағашы «үнсіз қиялға беріліп» тұрса, Тютчевте — «жалғыз өзі гүлдеп тұр». Лермонтов болса, қарағай мен құрма ағашы образдарын тереңдетіп, жалғыздық, айрылысу, мұңға бату, бірін бірі аңсаған екі жан тақырыбын шебер шешкен.

Абай да орыстың ұлы ақынының ұлы туындысынан үзінді аударара отырып, өзінің данышпандығын, асқан шеберлігін танытатын тамаша шығарма тудырған. Біз оған а б а б в в г г д д е е ж ж тәртібімен кезектесіп келетін үш пар женский, төрт пар мужской ұйқастарынан құрылатын «Онегиндік шумақты» неге сақтамаған деп кінә тақпаймыз.

«Татьянаның Онегінге жазған хаты» мен «Онегиннің сипатын» оқып отырғанда көркем аударманың түбегейлі принциптері еріксіз ойға оралады. Осы орайда аудармашы-акын А. К. Толстойдың мынадай бір пікірін келтірейік: «Мен, мүмкіндігінше, түпнұсқаға адал болуды көздеймін, бірақ бұл адалдық немесе дәлме-дәлдік көркемдік әсерге зиянын тигізбейтін болсын деймін... Мен сөзді аудармау керек деп ойлаймын»².

Біздіңше, Абай «Евгений Онегинді» әріп қуалай аудармай, мағынасын, образын сақтауды мақсат тұтқан. Осы әдіспен, осы жолмен ол небір көркем балама (эквивалент) тауып түпнұсқаны қайта көріктендірген, өрнектеген, айшықтаған. Абай қазақшалаған «Ленский сөзін» оқып көрейікші:

Барасың қайда, қайда, болмай маған,
Жас өмір алтын-күміс жарқылдаған.
Келер күн келеді екен не дайындап?
Қараңғы, қарағанмен болжай алман.

Орысшасы:

Куда, куда вы удалились,
Весны моей златые дни?
Что день грядущий мне готовит?
Его мой взор напрасно ловит.

Осы аударманың эмоциялық қуатында қапы бар ма? Дәлдігінде ше? Тағы да қайталаймыз: Абай Пушкин мұрасын қазақшалағанда сөздің қарапайым мағынасынан гөрі, ой, сезім серпіндерін дәл беруге көбірек зер салады. «Весны моей златые дни» тармағын ол «көктемімнің алтын күндері» дей салмай, «Жас өмір алтын-күміс жарқылдаған» деп айшықты өлең жолын айналдырады. Жас өмірді сипаттағанда оны бір ғана алтынға балау аздық ететіндей, алтынға күмісті қосақтайды, жайшылықтағы күйкі тірлік емес, жарқылдаған жастық кезең екенін аңғартады.

² Толстой А. К. Полн. собр. соч. Спб., 1907—1908, т. 4, с. 128—129.

Бір мәселені елеусіз, ескерусіз қалдыруға болмайтын тәрізді. Ол Абайдың осы аудармада қазақ ұғымына жақын теңеулер мен метафораларды (киіктің лағы, піскен алма, тоты құс тәрізді) қолдануына байланысты. Біздіңше, Абай осындай өзіндік суреттеу құралдарын пайдаланған шақта романның негізгі кейіпкері Татьяна бейнесінің тұтастығына, сөз бедеріне, Пушкин поэзиясының рухына нұқсан келтірмеген. Рас, Онегинді сипаттағанда түпнұсқадан алшақтап, оның образын басқашалау етіп алған, Абай өзінің аудармасында осы образдың қайшылығын біраз күшейтіпкіреп жіберген тәрізді. Басқасын былай қойғанда, мұны аудармада «Онегиннің өлердегі сөзін» («Жарым жақсы киім киіп») берудің өзі-ақ ыспаттай алады.

Абай аудармаларының тағылым аларлық өнегесі ол еркін аудармада да поэзияның поэзиялық қасиетін берік сақтауды басты борыш санайды. Ол тыңдаушының (Абайда «оқушы» деген сөз кездеспейді, мұның орнына «сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел» деп отырады) сол тұстағы оқымаған, сауаттан кенде қауымның ыңғайына бейімделмей, халықты, әсіресе жастарды өресі биік, өрісі кең, мәдениетті поэзия үлгілеріне қарай жетектейді, оқымаған өрендерді көтеріп, өсіріп, әлемдік әдебиеттің ірі туындыларын түсіну дәрежесіне жеткізуді мақсат етеді. Абай аударма саласындағы тарихи міндетін осылай ұғынған және осылай орындап шыққан.

Ал Абайдан кейінгі дәуірде орыс әдебиетіне, оның Пушкин тәрізді классиктерінің мұрасына қарама-қарсы екі түрлі көзқарастың орын алғанын абайлаймыз. Егер ағартушы жазушылар жағы аударма саласында да Абай дәстүріне сүйенуді мақсат тұтса, буржуазияшыл-ұлтшыл әдебиетшілер орыс мәдениеті мен әдебиетінің өкілдерін халыққа құбыжық етіп көрсетуге тырысты, олардың творчествосындағы халықтық, гуманистік идеяларды бүркемелеуге әрекеттенді. Орыстың классикалық әдебиетін, оның атақты өкілдерін қазақ еңбекшілерінен аулақ ұстауға тырысқан буржуазияшыл-ұлтшылдар Пушкин, Лермонтов, Некрасовтарды теріс түсіндіру ниетін көздеді, егер олардың шығармаларын аударма қалса, бұрмалап, өңін айналдырып бақты. Бұқарашылдық бағыттағы ағартушы ақындарға келсек, олар Пушкин шығармаларын уағыздауға шама-шарқынша, мүмкіндігі жеткенше ат салысты.

Революцияға дейін Қазан қаласында «Балықшы мен балық туралы ертегі» (1899), «Капитан қызы» (1903) кітап болып шығарылды. 1914 жылы Бекет Өтетілеуовтың «Жиған-терген» жинағында «Көктемнің келуі» және «Жүрсем де қай ортада, қайсы жақта» өлеңі жарияланды. «Көктемнің келуі» — Пушкиннің «Евгений Онегин» романының жетінші тарауының бірінші шумағының қазақшасы.

Түпнұсқада:

Гонимы вешними лучами,
С окрестных гор уже снега
Сбежали мутными ручьями
На потопленные луга.
Улыбкой ясною природа
Сквозь сон встречает утро года;
Синея блещут небеса.
Еще прозрачные леса
Как будто пухом зеленеют
Пчела за данью полевой
Летит из кельи восковой.
Долины сохнут и пестреют;
Стада шумят, и соловей
Уж пел в безмолвии ночей.

Қазақшасында:

Айдалып жазғытұрғы күн көзімен,
Сырғыды қырқалардан қар тезінен.
Сарыққан су лайланған саяңға ағар,
Күн бұрын толып тұрған өз-өзінен.

Күлімдеп осы шақты еш алаңсыз,
Қарсы алар ұйқылы-ою жанды-жансыз.
Аспан-көк, орман-тоғай жасылданып,
Құлпырар күс жүніндей — бір аласыз.

Аралар гүл басынан жинап балын,
Көресің ұясына оралғанын.
Даланың үнсіз түнін ыдыратып,
Мал шулап, бұлбұл сайрап атар таны.

Мұнда Өтетілеуов түпнұсқадан пәлендей ауытқымай, сөз бен ойды сол күйінде жеткізуге тырысады. Дегенмен, жекелеген сөздер, тұтас жол тәржіма нұсқаға сыймай, қалып қойған («Синея блещут», «прозрачные леса», «Долины сохнут и пестреют»). Осындай олқылықтарын біле-тұра, ауыл мұғалімінің «Евгений Онегиннен» үзінді күйінде болса да тәржіма жасағанын әдеби факт ретінде атап өтудің артықшылығы жоқ.

Бекет қазақшалаған өлеңнің орысшасы «Брожу ли я вдоль улиц шумных». Жол саны түгел болғанымен, мұнда ол түпнұсқаның мазмұнын, интонациясын, сөз бейнелерін сақтай алмаған. Өлеңіні: «Жүрсем де қай орында, қайсы жақта, жүрсем де құлшылық қып жалғыз хаққа» деп басталатын алғашқы екі жолы орысшасындағы «Брожу ли я вдоль улиц шумных, вхожу ль во многолюдный храм» дегенге сәйкес емес. Үшінші тармақтағы: «Сижу ль меж юношей безумных» қазақшада «Кұрбымен топ жиында жүрген шақта» болып, «безумных» эпитеті түсіп қалған. Мұндай қажетті детальді тастап кету — орынсыз. Жалғыз тұрған еменге қарасам да («Гляжу ль на дуб уединенный») мағынасын беретін бірінші тармақтағы (үшінші шумақта), емен образы «обалармен» алмастырылған. Төртінші шумақтың бірінші тармағы («Младенца ль милого ласкаю») мағынасы жағынан дұрыс алынса да, екінші тармақтағы «прости» теріс ұғынылып, «қоштасқалы отырмын қиял-ойда» болып шыққан. Мұның орысшасы: «Уже я думаю: прости!» Алтыншы шумақтың алғашқы екі тармағы түпнұсқада: «И где мне смерть пошлет судьбина? В бою ли, в странствии, в волнах?» болып оқылса, қазақшасында «В бою ли, в странствии» сөздері аударылмай қалған. Соның салдарынан мағынаға нұқсан келген. Қазақша нұсқаның кейбір шумақтарының ұйқастары мейлінше шартты дасала да («Жылдар менен» — «әдеттенген», «болсақ та мың» — «біреуіміздің»).

Біз Б. Өтетілеуов Пушкиннің пәлен өлеңін аударды деп құр атаумен ғана шектелмей, оның ұтымды жақтарымен қатар, әлсіз жерлерін де көзден таса қалдырмадық. Мақсат — аудармашыны мінеу емес, бір кезде сондай тәржімалардың орын алғанын анықтау ғана.

Қазақ ақындарының арасында, әсіресе «Евгений Онегинге» ықылас білдірілуінің тағы бір көрінісі ретінде ел жыршыларының осы роман оқиғасын, сюжетін өздерінше өрбітіп әр қилы нұсқалар жасағанын (Қуат Терібаев пен Сапарғали Әлімбетовтен жазылып алынғандары), Әсет Найманбаевтың «Пушкин» атты ұзақ шығарма жазғанын атар едік. Бірақ Әсет Татьяна—Онегин желісін сақтамай, Татьянаны Пушкиннің өзіне ғашы етіп жіберген.

«Айқап» журналының 1915 жылғы 4 санында Пушкиннің «Пайғамбар» өлеңінің қазақшасы жарық көрді

Тәржімашы 19 жастағы жас ақын Қошке (Қошмұхамбет) Кеменгеров «Пайғамбардың» желісін бұзбай, лұғатын, көркемдік суреттеу құралдарын қалпынан айнытпай түсіруге тырысқан. Түпнұсқаның рухын ұғынып, көпшілікке түсінікті, оқуға жеңіл болар деген ниетпен ол кәдімгі 11 буынды, төрт жолды өлең формасын таңдап алған. Тәржіманың тілі жатық, сөз кестесі әжептәуір. «Қаңғырдым, жан қинадым», «Елсіз жер жапан түзде», «Бүркіттей қорқып қалған андаусызда», «Тұр едім тоғыз жолдың торабында» сияқты тармақтар орысша текстінің («Духовной жаждою томим», «В пустыне мрачной», «Как у испуганной орлицы», «На перепутье мне явился») баламасы деуге татиды. Ал мына бір шумақ «Пайғамбардың» — түпнұсқасындағы сөз жүйесін танытады.

Орысшасы:

И он мне грудь рассек мечом,
И сердце трепетное вынул,
И угль, пылающий огнем,
Во грудь отверстую вдовнул.

Қазақшасы:

Ішімді одан кейін тағы жарды,
Орнықсыз қобалжыған жүректі алды.
Кеуденің тесігінен орнықтырып,
Қызарып оты жанған көмір салды.

Сондай-ақ соңғы шумақтағы: «Восстань, пророк, и виждь, и внемли» деп келетін тұжырымы да «Көзінді аш! Тұр пайғамбар құлағың сал» арқылы анық абайлатылған. Бұл тұста ұлы ақынның: «Глаголом жги сердца людей» деп келетін ең мықты, ең негізгі түйінін жеріне жеткізе айта алмаған. Әсіресе «күйдір» сөзі күшті де, дәл де емес. Ол «жандыр» мағынасында алынса әлде қайда әсерлі болатын еді. Тәржіманың елеулі міні: кейбір тармақтардың түпнұсқадан алыстап кетуінде. Мәселен, төртінші шумақтың алғашқы екі тармағы орысшадағы: «И дальней лозы прозябанье» сөзінен басқаша лау — «Сай-сайды өрлеп біткен бала қайың, Толықсып гүлденгенін күн-күн сайын» болып шыққан.

Осындай ақауларына қарамастан Пушкиннің ең бір күрделі де көрікті шығармасы «Пайғамбар» тұңғыш рет ана тілімізге тәржімаланып, орыс поэзиясын насихаттау, оның жанды мұрасын игеру бағытындағы ортақ іске азды-көпті себін тигізді.